

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Son 11 Jild 4

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 11 (4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Холикулов Ахмаджон Боймаҳамматович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Габриэльян Софья Ивановна – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Миллий Университети.

Саидов Сарвар Атабулло ўғли – катта илмий ходим, Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази, илмий тадқиқотлар бўлими.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Насирходжаева Дилафруз Сабитхановна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Остонокулов Азамат Абдукаримович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент молия институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Хожаев Азизхон Саидалоҳонович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Фарғона политехника институти

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Саидова Камола Усканбаевна – фалсафа фанлари доктори, “Tashkent International University of Education” халқаро университети;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Ўроқова Ойсулув Жамолиддиновна – фалсафа фанлари доктори, доцент, Андижон давлат тиббиёт институти, Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси мудири;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳасанов Шавкат Аҳадович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Бахронова Дилрабо Келдиёровна – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Мирсанов Ғайбулло Қулмуродович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Аҳмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Эргашев Икром Абдурасулович – юридик фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Каюмова Насиба Ашуровна – педагогика фанлари доктори, профессор, Қарши давлат университети;

Тайланова Шохид Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент;

Жуманиёзова Муҳайё Тожиевна – педагогика фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Ибрахимов Санжар Урунбаевич – педагогика фанлари доктори, Иқтисодиёт ва педагогика университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Шамшетова Анжим Караматдиновна – психология фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабобевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси.

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атақулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:
scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Лутфиллаев Ҳамидилло Муродиллаевич</i> “ЖАВОҲИР АТ-ТАФСИР ЛИ ТУҲФАТ АЛ-АМИР” АСАРИНИНГ МАЗМУНИ ВА ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ ҲАҚИДА	12-17
<i>Эгамбергенов Ҳайтбой Ҳамидулло ўғли</i> ТОШ ДАВРИ АҲОЛИ МИГРАЦИЯЛАРИ (ЎРТА ОСИЁНИНГ ЖАНУБИЙ, ЖАНУБИЙ-ҒАРБИЙ ВА ҚУЙИ АМУДАРЁ ҲУДУДЛАРИ МИҚЁСИДА)	18-25
<i>Esonov Ziyodbek Yuldashevich</i> ҚО‘ҚОН ХОНЛАРИ СУЛОЛАСИНИНГ ГЕНЕОЛОГИК ТАҲЛИЛИ	26-31
<i>Mamatqulov Bekzod</i> О‘ЗБЕКИСТОНДА XX-АСРНИНГ 20-40-ЙИЛЛАРИДА СANOAT TАРMOQLARINING RIVOJLANISHI VA KADRLAR TARKIBINI SHAKLLANTIRISH JARAYONLARI	32-38
<i>Asadova Ra‘no Baymanovna</i> О‘ЗБЕК- HIND MUNOSABATLARINING YANGI BOSQICHGA KO‘TARILISHI: HAMKORLIK ISTIQBOLLARI	39-42
<i>Saidova Raxima</i> О‘ЗБЕКИСТОН ВА ИТАЛИЯ MUNOSABATLARINING ME‘YORIY-HUQUQIY MANBALARI ...	43-48
<i>Ortiqov Yosin Abdulboqiyevich, Ergasheva Ra‘no Muzaffarbek qizi</i> AFROSIYOB ARXEOLIGIK YODGORLIGINING O‘RGANILISH TARIXI	49-55
<i>Iriskulov Bekzod Jaxongirovich</i> TURKISTON GENERAL-GUBERNATORLIGI BYUDJETINING SARFLANISHIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR	56-60
<i>Mirsoatova Sayyora Turg‘unovna</i> QOYATOSH SURATLARIDA IBTIDOIIY DAVR IQTISODIIY HAYOTINING AKS ETISHI	61-66
<i>Лухмонов Шахзод Сайфиддин ўғли</i> ВЛИЯНИЕ ДЕНЕЖНОЙ ЭМИССИИ В 1918-1920 ГОДАХ НА СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЖИЗНЬ НАРОДОВ ТАССР	67-71
<i>Axmedov Bekzod</i> SOVET HOKIMIYATI TOMONIDAN O‘ZBЕКИСТОНДА QORAKO‘LCHILIKNI RIVOJLANTIRISH TADBIRLARI.....	72-75
<i>Mamatov Jasurbek Qodirqul o‘g‘li</i> NAMANGAN VILOYATI ZIYORATGOHLARINING AHOLINING IJTIMOIIY HAYOTIDAGI O‘RNI (UYCHI TUMANI DEVONA BUVA ZIYORATGOHI MISOLIDA)	76-80
<i>Saidaxmatov Sharifbek Toshpo‘latovich</i> SURXONDARYO VILOYATI SANOATINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASINING ASOSIIY YO‘NALISHLARI	81-88

Ибрагимов Рахмон Зиёдуллаевич
ТОШКЕНТ ВОҲАСИ ПАЛЕОМЕТАЛЛ ДАВРИ ЖАМИЯТИ ТАРАҚҚИЁТИДА ТАБИИЙ
РЕСУРСЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ 89-93

Akrorov Botir Bakhodirovich
ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ БАЗА СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ИРАНА
В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ 94-99

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Tursunov Bekmuxammad Omonovich
IQTISODIYOTDAGI TARKIBIY O'ZGARISHLAR SHAROITIDA SANOAT KORXONALARI
RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASH MEKANIZMI TAKOMILLASHTIRISH 100-108

Muxitdinova Kamola Alisherovna
«OLMALIQ KON-METALLURGIYA KOMBINATI» AJDA ISHLAB CHIQRILADIGAN
MAHSULOTLARINING SANOAT KORXONALARIDA QO'LLANISHI 109-115

Madraximov Qaxramon Egamberganovich
INNOVATSION FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH ORQALI IQTISODIY BARQARORLIKKA
ERISHISH YO'LLARI: XORAZM VILOYATI MISOLIDA..... 116-125

Кетманов Авазбек Маликович
КИЧИК БИЗНЕС МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРИ САМАРАДОРЛИГИ ОМИЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ
ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ 126-134

Xolmirzayev Abdulxamid Xapizovich
KAMBAG'ALLIKKA QARSHI KURASHISHNING OMILLARI..... 135-142

Bahriddinov Jahongirbek Ravshanjon ogli
MARKET MECHANISMS, METHODS OF PRICE FORMATION IN THE SYSTEM OF MARKETING
OF GOODS AND SERVICES 143-152

Ilhamova Zarnigor Po'latjon qizi
MINTAQA TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI MARKETING TIZIMINI
TASNIFI 153-160

Sharipov Komil
MINTAQAVIY KAMBAG'ALLIKNI KAMAYTIRISHDAGI KICHIK BIZNESNING ROLI 161-170

Rajabov Navruzbek Azimjonovich
MAISHIY XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANISHI VA KAMBAG'ALLIKNI
QISQARTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI 171-179

Mirzaeva Shirin Nodirovna
SUPPORT AND DEVELOPMENT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN
UZBEKISTAN..... 180-187

Pardayev Rasulbek Islomovich
TURIZM XIZMATLARI SIFATINI BAHOLASHNING USULLARI VA ULARNING
TAHLILI 188-196

Bahodirov Shohruh Bahodir o'g'li
SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH
XUSUSIYATLARI 197-202

<i>Рахимов Бахромжон Ибрахимович</i> ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ	203-209
<i>Zakirova Gulnora Mirzalievna, Madaminov Abdulaziz Anvarjon o'g'li</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA EKSPORT VA IMPORT SALOHİYATI (NAMANGAN VILOYATI TAHLILIDA).....	210-216
<i>Hasanov Ilkhom Isakovich</i> IMPROVING THE FINANCING MECHANISM OF THE SCIENTIFIC SUPPLY SYSTEM IN THE AGRICULTURE OF UZBEKISTAN.....	217-221
<i>Ibragimova Nilufar Ziyadullayevna</i> CHAKANA SAVDO KORXONALARIDA XIZMATLAR KO'RSATISHNING XUSUSIYATLARI	222-227
<i>Maxmudov Jasurbek Ergashevich</i> INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINI MOLIYAVIY JIHADAN QO'LLAB-QUVVATLASH TAHLILI	228-233
<i>Ravshanov Nodirjon Begalievich</i> TA'LIM XIZMATLARI BOZORIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING AHAMIYATI	234-243
09.00.00 – FALSAFA FANLARI	
<i>Murtozayev Shahobiddin Baxriddinovich</i> SHIHOIDDIN SUHRAVARDIY FALSAFIY QARASHLARIGA IJTIMOYIY-SIYOSIY VAZIYATLARNING TA'SIRI	244-248
<i>Qutlimuratov Sardorbek Rustamovich</i> XORAZM JADIDLARI MA'NAVIY MEROSINING YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARINI VATANPARVARLIK VA BAG'RIKENGLIK RUHIDA TARBIYALASHDAGI AHAMIYATI.....	249-254
<i>Saburov Jaloliddin</i> XVIII-ASR OXIRI VA XIX-ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGIDA ILM-FAN VA MADANIY HAYOT RIVOJI	255-260
<i>Jabborov Ikromjon Jumaniyozovich</i> NAJMIDDIN KUBRO TA'LIMOTIDA "KOMIL INSON" TARBIYASI VA UNING AXLOQIY VA MA'NAVIY YUKSALISHGA OID G'OYALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	261-265
<i>Saidkulov Nuriddin Akramkulovich</i> FORMATION OF PERSPECTIVES REGARDING SOCIETY'S STABILITY	266-271
<i>Adilov Zafar Yunusovich</i> MAHMUD AZ-ZAMAHSARIY QARASHLARIDA SUV VA SHIFOBAXSH MEVALAR MASALASI	272-277
<i>Yuldashev Farrux Abdurakhmanovich</i> ON THE QUESTION OF THE UNIQUE ROLE OF THE PRINCIPLES OF HUMANITY AND PATRIOTISM IN THE DEVELOPMENT AND STRENGTHENING OF THE FUTURE OF THE YOUNG GENERATION	278-282
<i>Ganiyev Baxodirjon Sodiqjonovich</i> TADBIRKORLIK MADANIYATINING SENSUALISTIK VA AKSIOLOGIK XUSUSIYATLARINING IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLILI	283-287

11.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Baxronova Dilrabo</i> PROTOTURKIYLARNING AMERIKA QIT'ASIGA KO'CHISHI: LEKSIK PARALLELLIZM VA ETIMOLOGIK-SEMANTIK TADQIQ	288-295
<i>Daliyeva Madina</i> DETERMINANTS OF COGNITIVE MODELING OF POLYSEMY OF LINGUISTIC TERMS IN ENGLISH, UZBEK, AND RUSSIAN LANGUAGES	296-300
<i>Paluanova Khalifa</i> STRATEGIES FOR ENHANCING PRAGMATIC COMPETENCE IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION (SLA) THROUGH EFFECTIVE APPROACHES	301-306
<i>Ravshanov Maxmud</i> СЕМАНТИКА ГЛАГОЛОВ В «ДИВАНИ ЛУГАТ-ИТ ТУРК» МАХМУДА КАШГАРСКОГО	307-311
<i>Bekbergenova Gulaim Aijarıkovna</i> SEMANTIC CLASSIFICATION OF ENGLISH AND KARAKALPAK ANTHROPOCENTRIC PROVERBS	312-318
<i>Normamatov Farrux Komiljon o'g'li</i> MURAKKAB USLUBDAGI ASARLAR XUSUSIYATLARI VA UNDA FORMALIZM YONDASHUVI	319-322
<i>Gulamova Dilobar Imamkulovna</i> ADABIYOT DARSLIKLARDA EVFEMIZMLARNING QO'LLANILISHI VA TAHLILI	323-326
<i>Xolmuxamedov Baxtiyor</i> TERS LUG'ATLARNING ASOSIY XUSUSIYATI VA ULARNI TUZISH METODIKASI	327-334
<i>Chorieva Iroda Kurbonboevna</i> KASALLIK NOMLARI VA BELGILARI KELITIRILGAN INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI	335-339
<i>Ganiyeva Orzigul Hayriddinovna</i> XX ASR AMERIKA REALISTIK QISSACHILIGIDA POETIK KONSTRUKSIYA: SHAKL VA MAZMUN MASALASI	340-345
<i>Rasulova Kamola</i> ПОНЯТИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ. ВИДЫ АВТОРСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ	346-353
<i>Омонов Турғунбой</i> “СУҒУРТА” ТЕРМИНИНИНГ ЛИНГВИСТИК ТАЪРИФИ	354-358
<i>Хакбердиева Сайёра Фармоновна</i> ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ОБЪЕКТИВИЗАЦИЯ ФРЕЙМА «МАТЬ» И «ОТЕЦ» В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ	359-364
<i>Xolmirzayev Baxtiyor Mirzamahmudovich</i> IJTIMOIY-SIYOSIY ASAR TARJIMASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	365-370
<i>Gubaydullin Artur Faridovich</i> CHALLENGES OF TRANSLATION IN TERRY PRATCHETT'S "GOOD OMENS"	371-376
<i>Abdullaeva Sevara Makhsudaliyevna</i> EMOTIVE INTENSIFIERS OF ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES	377-381

Baymuradova Gulbahar Chari Qizi

SURXONDARYO VILOYATI FITOTOPONIMLARINING STRUKTURGRAMMATIK

TAHLILI 382-385

Yuldasheva Nigora Bahodirovna

INGLIZ VA O'ZBEK PAREMIYALARINI O'RGANISHNING AKSIOLOGIK JIHATLARI 386-390

Quljanova To'lg'anoy Shodiyor qizi

ABDUVALI QUTBIDDIN SHE'RIYATIDA POETIK OBRAZLAR TAHLILI 391-396

12.00.00 – YURIDIK FANLAR*Ruzmetov Xayruлла*

FUQAROLARNING ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ МАНСАБДОР ШАХСЛАРИНИНГ

КОНСТИТУЦИЯВИЙ-ЎУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИГИ 397-402

Ачилова Лилия Илхомовна

ТУРИСТИК ХИЗМАТЛАР КЎРСАТИШ БЎЙИЧА ФУҚАРОЛИК-ЎУҚУҚИЙ

МУНОСАБАТЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ УНИФИКАЦИЯСИ ЧЕГАРАЛАРИ

РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА 403-410

Abdubannayev Umidjon

АХВОРОТГА ВО'ЛГАН ИНСОН НУҚУҚЛАРИНИ ТА'МИНЛАШНИНГ

РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ 411-421

Халиқулов Комолиддин Носирович

ХОРИЖИЙ ДАВЛАТ СУДЛАРИНИНГ ҚАРОРЛАРИНИ ТАН ОЛИШ ВА ИЖРО ЭТИШДА

ДАВЛАТ СУВЕРЕНИТЕТИ МАСАЛАЛАРИ 422-427

Тўраев Жавоҳир Усмон ўғли

ХОДИМЛАР МЕЎНАТ ЎУҚУҚЛАРИГА РИОЯ ҚИЛИНИШИ БЎЙИЧА ДАВЛАТ НАЗОРАТИ ВА

ТЕКШИРУВИ ТУШУНЧАСИГА ОИД НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР 428-433

Элмурзаев Билолиддин Нурмон ўғли

ТЕРГОВ ҚАРАКАТЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ТЕРГОВЧИНИНГ ПРОЦЕССУАЛ

МУСТАҚИЛЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ 434-439

Djumaniyazova Dilfuza Kamalovna, Shayakubov Shomansur Shakabilovich

ЎТМОЙ НАВФ ГУРУНГА КИРУВЧИ YOSHLAR O'RTASIDA НУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРГА

ҚАРШИ КУРАШИШ ВО'ҮИЧА ХОРИЙ ТАЖРИВА 440-446

Алиев Асилбек Кадирович

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ (СОЦИАЛЬНЫЕ) ПРЕДПОСЫЛКИ И КОРНИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ

АЗАРТНЫХ ИГР СРЕДИ НАСЕЛЕНИЯ 447-451

Нодирахон Абдурахманова

РЕГУЛИРОВАНИЕ ФИНТЕХА И КРИПТОВАЛЮТ: ОСНОВНЫЕ ВЫЗОВЫ И ПРАВОВЫЕ

АСПЕКТЫ 452-462

Ғайбуллаев Сохибжон Ғайбуллаевич

РЕПО БИТИМЛАР – ТАЪМИНЛОВЧИ БИТИМ СИФАТИДА УМУМИЙ ТАВСИФ 463-469

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI*Xusanova Mohira*

ОЛИЙ О'ҚУВ YURTLARIDA ТАЛАБАЛАРНИ ВАНОЛАШ ШАКЛИНИ

ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 470-479

<i>Берикбаев Алишер Аликулович</i> ТАСВИРИЙ САЊЪАТ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ИЛҒОР ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ	480-483
<i>Yusupova Shoxista Alimjanovna</i> TALABALARNING TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARIDA IJODIY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI	484-489
<i>Yakubova Nafisa Odilyanovna</i> CHIZMACHILIK DARSLARIDA TALABALARNI IJODIY-KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH	490-494
<i>Musirmanov Shohboz Usmon o'g'li</i> TURIZM SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASHDA AMALIYOT VA NAZARIYANING PEDAGOGIK UYG'UNLIGI	495-500
<i>Suvankulov Umid Ilxom o'g'li</i> MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA PEDAGOGLARNING DISKURSIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI	501-505
<i>Ibragimov A'lamjon Amrilloevich</i> O'QITUVCHILARNI UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISHGA KOGNITIVFUNKSIONAL YONDASHUV	506-518
<i>Jo'rayeva Feruza Baxtiyor qizi, Mavlonov Shaxzod Shahobiddin o'g'li</i> TA'LIMDA KOMMUNIKATIV INNOVATSION VOSITALAR VA ULARNING IMKONIYATLARI	519-524
<i>Siddiqova Shahnoza Ahmedovna</i> SCIENCE XALQARO BAHOLASH TADQIQOTLARINING O'ZBEKISTONDA BIOLOGIYA O'QITUVCHILARINING TABIIY FANLAR SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIRI	525-529
<i>Xoliqov Nasriddin Abdikarimovich</i> MILLIY IQTISODIYOT RIVOJLANISHINING SHARTI SIFATIDA TA'LIM, FAN VA BIZNESNING O'ZARO ALOQALARI MAZMUNI	530-534
<i>Javliyeva Shahnoza Bahodirovna</i> TA'LIM SIFATIGA YO'NALTIRILGAN O'QUV MATERIALLARINI YARATISH MODELINI	535-539
<i>Jumaboev Nabi Pardaboevich</i> TA'LIM SIFATIGA YO'NALTIRILGAN O'QUV MATERIALLARINI YARATISH MODELINI	540-545
<i>Kayumov Erkin Kazakbayevich</i> THE IMPORTANCE OF FINE ARTS IN SHAPING STUDENTS' PERCEPTION AND CREATIVITY	546-550
<i>Khojamqulov Rasulbek Kurban ugli</i> THE NEED TO DEVELOP COMPETENCY OF FUTURE ENGINEERS USING COMPUTER GRAPHICS	551-555
<i>Latipova Gavhar Shavkat kizi</i> TARIX YO'NALISHI TINGLOVCHILARI UCHUN KREATIV SALOHİYATNI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	556-564
<i>Ernazarov G'olibjon Ne'matovich</i> ATROF- MUXITNING YUKORI XARORATIDA MUSHAK FAOLIYATI	565-568

Received: 31 October 2024
Accepted: 5 November 2024
Published: 15 November 2024

Article / Original Paper

THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND CULTURAL LIFE IN THE EMIRATE OF BUKHARA AT THE END OF THE 18TH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

Saburov Jaloliddin,
Researcher of BukhSU
saburovjalol88@mail.com

Abstract. This article analyzes the development of science and Islamic studies during the period of the Bukhara Emirate, the activities of Bukharan emirs, the social and spiritual environment, as well as the characteristics of this period. In particular, based on primary sources, it reveals the motivation for studying the Quran, hadiths, fiqh, and Sufism in the spiritual life of the emirate's inhabitants. Special attention is given to the issues of mutual continuity and development of Sufism and tariqa that emerged in Bukhara. The role of tariqa or Sufi brotherhoods that operated in the Emirate at that time in social life and their influence on the spiritual environment is also highlighted. Based on sources, the tariqa practiced in Bukhara, their spiritual and moral foundations, and their place in the spiritual life of society are analyzed. The relationships of emirs, princes, and courtiers with Sufism and tariqa are elaborately described, especially the significance of the Naqshbandi tariqa during this period.

Keywords: spirituality, science, enlightenment, mysticism, hadith, Fiqh, tafsir, humanism, culture, spaceandtime, sociallife, morality

XVIII ASR OXIRI VA XIX ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGIDA ILM-FAN VA MADANIY HAYOT RIVOJI

Saburov Jaloliddin,
BuxDU tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buxoro amirligi davrida ilm-fan va islom ilmlari rivoji unda Buxoro amirlarining faoliyatlari ijtimoiy ma'naviy muhit va davrning o'ziga xos xususiyatlari tahlil etilgan. Xususan, amirlikda Qur'on, hadis, fiqh va tasavvuf ilmlarini o'rganishga bo'lgan rag'bat kishilar ma'naviy hayotidagi o'rni birlamchi manbalar asosida ochib berilgan. Shuningdek, Buxoroda shakllangan tasavvuf va tariqlarning o'zaro vorisiylik, uzviyligi rivojlanishi masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan. Amirlik hududlarida o'sha davrda faoliyat ko'rsatgan tariqatlar yoki so'fiylik toiflarining ijtimoiy hayotdagi o'rni, ma'naviy muhitga ta'siri bilan bog'liq jihatlari ham yoritilgan. Buxoroda amal qilib kelgan tariqatlar ularning ma'naviy axloqiy tamoyillari jamiyat ma'naviy hayotida tutgan o'rni ham manbalar asosida tahlil e'tilgan. Amirlik amirzodalar va saroy ahlining tasavvuf va tariqatlarga munosabatlari ayniqsa, naqshbandiyaning bu davr uchun o'ziga xos ahamiyati ham keng ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, ilm, ma'rifat, tasavvuf, hadis, fiqh, tafsir, insonparvarlik, madaniyat, makon va zamon, ijtimoiy hayot, axloq.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I11Y2024N35>

Kirish. Buxoro qadimdan ilm-fan, din, madaniyat va ma'naviyat markazi bo'lib kelgani umume'tirof etilgan. Buxoroning "Ilm qal'asi", "Madrasalar shahri", "Buxoroyi sharif", "Qubatul-Islom" nomlari e'zozlanishidan insoniyat ma'naviyati, islom sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini

anglash mumkin. Shuningdek, milodiy V asrga oid xitoy manbalarida Buxoro shahri “Nyumi” tarzida tilga olib o‘tilgan, binobarin, shu nomdagi mulk hukmdori ham shaharda o‘z qarorgohini saqlagan edi. Tan imperiyasining VII asrga oid solnomalarida Buxoro shahri An (Ango), Ansi, Buxo, yoki Buxa va Fuxo shakllarida qayd etib o‘tilgan. Ayni shu solnomalar guvohlik berishicha, Buxoroning hukmdorlik qilib turgan sulolasi – Buxorxudotlar o‘zini nomi mintaqaning eng asosiy buddaviylik ibodatxonasi “Vixara”, yoki ana shu “Vixara” ning turkiycha transkripsiyasi Buxoro (monastir) so‘zidan kelib chiqqan. Biroq, buddaviylik va moniylik (monaviylik) diniy ta’limotlariga oid osori atiqalar shahar hududidan ham Buxoro vohasidan ham topilgan emas.[1.27-28]. Buxoro so‘zining kelib chiqishi bilan bog‘liq eng qadimgi manbalar ham bu o‘lkada ilm-fan, dunyoviy va diniy bilimlar shakllanganini, rivojlanganini anglatuvchi ma’nolarni berishida ham hikmat bor. Shu jihadan olganda har bir davr qanday tuzum bo‘lishidan qat’iy nazar Buxoro hukmdorlari yoki bu o‘lkada bo‘lgan sayyohlar, hatta bosqinchilar ham ilmga rag‘batni, dinu-diyonatga kuchli moyillikni ko‘rib tan berganlar, islomni qabul qilganlar. XVIII-XIX asrlarda Buxoro amirligi davrida ham islom ilmlari yuksak darajada rivojlanganligi ko‘zga tashlanadi. Albatta islom omilining insonparavarlik g‘oyalari, ilmga undovchi ma‘rifati, sobit e‘tiqod hukmdorlarni ularning toju taxt uchun kurashlaridan qat’iy nazar ilmga bo‘lgan ayniqsa, qur‘on ilmlari, hadis, tasavvufga bo‘lgan munosabatlarini shakllantirgan ilmga xomiylik qilishga da‘vat etgan. Shu sababli bu davr ijtimoiy hayotida diniy madaniyatlilik ustuvor darajada ko‘zga tashlanib turadi. Kishilar dunyoqarashi odamlar orasidagi turli munosabatlar ham shu ma‘naviy hayotning ta‘sirida bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. XVIII asrda diniy ulamo Mirzajon Sheroziy-Buxoriy Buxoro madarasalarida o‘qitiladigan islom dini yillarini tizimlashtirgan. [2.b.16.v.]. Shu tariqa Buxoro amirligi davrida islom ilmlari taraqqiyoti boshlanganligini ko‘rish mumkin. Umuman, bu davlatda rivoj topgan islom ilmlarining yirik guruhini quyidagicha ko‘rsatish mumkin:

1. Qur‘on ilmi
2. Fiqh ilmi
3. Hadis ilmi
4. Tasavvuf ilmi.

Buxoro Mir arab madarasasida ta‘lim olgan Abdurauf Fitrat (1884-1938) o‘zining 1914 yilda yozilgan “Rahbari najot” (“Najot yo‘li”) risolasida Buxoro amirligida rivoj topgan islom ilmlarini tavsiflab ko‘rsatgan. [3.62]. Unga ko‘ra, Qur‘on ilmi Tafsir va Tajvid fanlarini qamrab oladi. Tafsir Qur‘oni karimni sharhlar bilan o‘rganish va tajvid esa Qur‘oni karimni to‘g‘ri tilovat qilish ilmlaridir. Tafsir ilmi quyidagi turlarga bo‘linadi:

1) Tafsir va rivoyat (rivoyatlar asosida tafsir qilish, Ibn Abbos (VIII asr) va Imom Tabariy (IX asr) “Tafsir” asarlari shu toifaga kiradi);

2) Tafsir bid-diroyat (aqliy tafsir, Mahmud Zamaxshariy (XII asr), Qozi Bayzoviy (XIII asr), Husayn Voiz Koshifiyning (XV asr) “Tafsir” asrlari shu toifaga mansub).

Buxoro amirligiga oid tarixiy manbalar ustida ishlash, tarixiylik, matiqiylik, analiz va sintez, qiyosiy tahlil, qo‘lyozma manbalarni tarjima qilish uslublaridan foydalanildi.

Muhokama. Buxoro amirligi davrida madrasalarda ana shu ikki turga ega. Tafsir ilmi chuqur o‘qitilgan. Abdurauf Fitrat yozadi: “Biz musulmonlarning hamma diniy ahkomlarimiz Qur‘oni karimda yig‘ilgan. Musulmon ekanmiz, Qur‘oni karimga amal qilishimiz vojibdir. Qur‘oni karim ma’nolarini bilmoq uchun Tafsir ilmini o‘qimoq shart”. [4.62]

Demak, Buxoro amirligi davrida tafsir ilmiga ham juda katta e‘tibor qaratilgan. Chunki, Qur‘on oyatlarining ma‘no mazmunini anglash uning ma‘rifatini bilish muhim sanalgan. Albatta Buxoroda bundan oldin ham tafsir ilmlari bilimdonlari, mufassir ko‘plab kitoblar ta‘rif etganlar

hatto musulmon faylasufi hisoblangan Buxorolik Ibn Sinoning Qur'on oyatlari tafsirlari bo'lib, Sharq qo'lyozmalari fondida 60 dan ortiq tafsirlari saqlanadi. Ular ham o'z tadqiqotchisini kutib turibdi.

Qur'on ilmlari alohida o'qitilgan. Tajvid ilmi uch turli talaffuzni qamra boladi:

- 1) tartil (osuda tilovat qilish);
- 2) xadr (tezkor tilovat qilish);
- 3) tadvir (o'rtacha tilovat qilish). [5.220].

Bu tilovat turlari sharoit, makon va zamonga qarab amalga oshiriladi. Shu sababli Tajvid ilmi chuqur o'zlashtirilgan. Qur'onni to'g'ri va tartib bilan o'qish qonun qoidalarini o'rganish bilan birga qur'on ma'rifatini anglash, e'tiqodni mustahkamlash orqali kishilar dunyoqarashi kengaytirish ma'naviyatini oshirishga ham e'tibor qaratilgan.

Shu bilan birga, Buxoro madrasalarida XVIII asrda qiroat ilmiga alohida e'tibor qaratilishi bilan birga va talabalardan Qur'onni to'liq yod olish, ma'nolarini tushunish talab etilgan. Bu uslub an'anaviy bo'lsa-da, bu davrga kelib talabalar uchun maxsus darsliklar yaratilgan va oldingi uslubiy qo'llanmalar takomillashtirilgan. Xususan, musulmon dunyosining oliy ta'limi hisoblangan madrasalar boshlang'ich maktablarning ta'lim tizimi Buxoro amirligi davriga kelib bir muncha isloh qilindi va ko'plab yangi binolar qurilib, ular madrasa va masjidlar ixtiyoriga topshirilgan.

Keyinchalik XVIII asrning oxirlariga kelib amirlikda iqtisodiy hayotning birmuncha yuksalishi madaniy hayotga ham ta'sir etmasdan qolmadi. Ayniqsa, ilgarigi davrlarda shakllangan maktab va oliy ta'lim beruvchi madrasalar faoliyati bu davrda ancha yuksaldi. Boshlang'ich ta'lim beruvchi maktablar amirlikning barcha yirik qishloqlarida, shaharlarining barcha mahallalarida mavjud bo'lib, bu maktablarda bolalarning dastlabki savodi chiqarilgan. Maktablarda arab alifbosida savod chiqarilib, Qur'onning kichik suralarini yodlash talab qilingan. Shariat ahkamlari haqida dastlabki, bilimlari berilgan.

Natijalar. XIX asrning o'rtalarida Buxoroda tadqiqot olib borgan rusolimi N.Xan'kovning fikriga ko'ra, boshlang'ich maktablar Buxoro shahrida va boshqa shaharlarda, shuningdek, qishloqlarda juda ko'p bo'lgan [6.210]. Arxiv ma'lumotlariga ko'ra ham Buxoro shahrining har bir ko'chasida maktab bo'lgan [7.23]. Maktablar asosan musulmonlarning xayrehsonlari yoki amirning buyrug'iga muvofiq umumiy mablag' evaziga ham tashkil etilgan. Jumladan, Mir Mansurning qizi Noziko yetti xonali uy va boloxonadan iborat bo'lgan hovlisini maktab o'quvchilari foydasiga diniy ta'lim olishlariga yordam sifatida vaqf qildirgan. Maktablarni tugatgan o'quvchilar asosan madrasalarda ta'lim olishni davom ettirgan. Madrasalar aholining savodxonligini oshirish, turli dunyoviy va diniy bilimlarni egallash iuchun asosiy markaz vazifasini o'tagan. Bu markazlar turli ijtimoiy guruhlariga mansub aholi va killarining sa'y-harakati tufayli rivojlanib borgan va jamiyat madaniy-ma'naviy taraqqiyoti uchun xizmat qilgan. Amirlikdagi aholining ilm ma'rifatdan bahramand bo'lishi diniy va dunyoviy bilimlarni egallashiga imkoniyatlar yaratilganligi Buxoroda ijtimoiy madaniy muhitning o'ziga xos tarzda o'zgarishiga yo'l ochgan.

Undan tashqari madrasalar ham turli sohalarga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilar imtihon asosida qabul qilingan. Madrasalarda o'qitish ilgarigi davrlarda bo'lganidek uch bosqichda, 1) past qadam; 2) miyona (o'rta) qadam va 3) peshqadamda amalga oshirilib, etti yil davom etgan [8.17]. Madrasalarda tahsil jarayoni turli xil: 6,10,12 yil davom etgan bo'lib, ularni tamomlash ko'p hollarda talabalarning iqtidori va qobiliyatiga bog'liq bo'lgan. Buxoro amirligi davrida madrasalardagi mudarrislarining ham toifasi turlarga bo'lingan. Ilmi va tajribasiga qarab oliy, o'rta va quyi toifaga ajratilgan. Shuning uchun faqatgina talabalar emas, balki mudarrislar o'rtasida ham bilimni oshirishga qiziqish va raqobat mavjud bo'lgan. Madrasa talabalari Qur'oni

karim, fiqh, shariat asoslari, diniy-axloqiy adabiyotlar bilan birga til, adabiyot, tarix, falakiyot, mantiq, falsafa, handasa kabi dunyoviy va aniq fanlardan ham ta'limolgan. O'rnatilgan qoidaga ko'ra, talaba madrasada Tahsil olish, uning hujrasida yashash, moliyaviy a'minot olish uchun ichki tartibga rioya etishi talab qilingan. Uzrsiz sabab tufayli madrasani ma'lum muddatga tark etishi ta'qiqlangan, qoidani buzgan talaba o'qish va yashash joyi (hujra) dan mahrum etilgan [9.32-33].

Buxoro madrasalari o'zining islom dunyosidagi mavqei va nufuzini bu davrda ham yo'qotmagan. Buxoro amirligida ta'lim tizimining yuqori bosqichi bo'lgan madrasalar shariat, ta'lim va boshqaruv tizimiga kadrlar tayyorlash, islom asoslarini o'rgatish, adabiyot, mantiq kabi fanlarni o'rgatuvchi maskan sifatida nafaqat O'rta Osiyoda, balki musulmon dunyosida mashhur bo'lgan. Bu davrda Buxoroda shariatga ko'ra, ilm o'rganish uchun murojaat qilgan kishiga rad javobini berish og'ir gunoh hisoblangan [10.№21-93], o'qishga kelgan har bir bolaning qaysi ijtimoiy toifadan bo'lishi va o'qish uchun qancha haq to'lashidan qat'iy nazar, o'qituvchilar zimmasiga ularni e'tirozisiz o'qitish vazifasi yuklatilgan. Chunki har bir musulmonning bilim olishi hamqariz, ham farz bo'lganligi hali ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan edi [10.№21-93]. Professor Baxtiyor To'raevning fikriga ko'ra, Buxoroda ilm-fan arablar davriga qadar ham yuqori darajda shaharning iqtisodiy, ijtimoiy jihatdan rivojlanganligi arablarning shart-sharoitlaridan yaxshi bo'lgan. Islomning kirib kelishi va islomda ilm olish har bir musulmon va muslima uchun farz ekanligi bu jarayonlarni yangi bosqichga ko'tardi. Ma'naviyatga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Buxoro amirligi davrida maktab va madrasalarda olib borilayotgan ta'lim-tarbiya ishlarining nazorati bilan amirlarning o'zi shug'ullangan. Madrasalar va mudarrislar ustidan nazorat kuchli bo'lganligi uchun ham ta'lim-tarbiya sifati yuqori bo'lgan.

Buxoroda amir Shohmurod (1785-1800) ning hukmronligi davrida adabiyotning barcha turlari gullab yashnagan. Bu davrdagi xalq orasidagi urf-odatlar bilan shar'iy me'yorlarning mos kelmasligi amir Shohmurodni barcha sohalarida "qat'iy shar'iy hukmlar" o'rnatish yo'lini izlashga undagan. Bu o'rinda amir shar'iy hukmlarni qo'llashni tatbiq qilib, uning o'g'li amir Haydar (1800-1826) tomonidan davom ettirilgan diniy islohotlar e'tiborga loyiq. Shohmurod shariat ko'rsatmalarini amalda qo'llash yuzasidan o'ziga xos "taftish" o'tkazgan. Uning bevosita ishtirokida Buxoro faqihlari tomonidan chiqarilgan qator fatvolar saralanib, kodifikatsiya qilingan. Bu fatvolar to'plami (Fatavoyi ahli Buxoro) tugallanmay qolib ketgan. Manbalarda keltirilishicha, ushbu asarni keyinchalik o'g'li amir Haydar davom ettirgan [11.98]. Ayni paytda ushbu hukmdorlar davrida vaqfqa berilgan qator o'quv muassasalari (eng avvalo madrasalar) qayta tiklangan. [12.2193]. Amir Shohmurodning o'g'li amir Haydar (1800-1826) hukmronlik qilgan davrda otasining davriga qaraganda anchagina sustlashgan bo'lsada, bu davrda ham "Tarixi amir Haydar" va "Gulshanal-muluk" kabi asarlar yozilgan. Amir Haydar davrida diniy bilimlarni, ayniqsa fiqh ilmini o'rganish juda keng tus olgan. Demak, fiqh ilmlari bilan shug'ullangan kishilar islomning boshqa ilmlarini ham yaxshi bilganlar fiqhni bilmasdan tasavvufni masalan anglash yoki bilish mumkin.

XVIII-XIX asrlarda Buxoro madrasalarida diniy bilimga talab kuchli bo'lgani kabi dunyoviy bilim berishga ham e'tibor qaratilganligi bois madrasalarning nufuzi baland bo'lib qo'shni davlatlardan ham ilm olish maqsadida Buxoro madrasalariga kelishgan. Hatto a'lo baholarda o'qigan talabalarga amir sovg'asi topshirilgan. Manbalarda Mir Arab madrasasini a'lo baholarda tugatgan talabalarga "Qur'oni karim" yoki "Sahihi Buxoriy" topshirilgani keltirib o'tilgan[13.64]. Mudarrisarga ham ilmiy faoliyatiga qarab amir tomonidan sovg'alar topshirilgan. Madrasalarda ta'lim bilan birga tarbiyaga ham katta e'tibor qaratilgan. Mang'itlar davrida madrasalardagi tarbiya jarayonini shartli ravishda ikkiga ajratish mumkin: 1) ta'lim

jarayoni samaradorligini ta'minlashga qaratilgan tarbiyaviy choralar; 2) ta'lim bilan uzviy bog'liq bo'lgan axloqiy tarbiyaga yo'naltirilgan choralar [14.18.]. Mang'itlar davrida ilm egallashga kelgan talaba uning qaysi tabaqadan bo'lishidan qat'iy nazar, u madrasaning qonun-qoidalariga bo'ysunishi shart bo'lgan. Talaba madrasa qonun-qoidalariga rioya qilmasa yoki axloq qoidalariga amal qilmasa, uning bilimi yuqori darajada bo'lsa hamki, u talabalar safidan chiqarilgan yoki qattiq ogohlantirish berilgan. Buxoro amirligida eng mashhur va nufuzli oliy o'quv yurti bu Mir Arab madrasasi bo'lgan. Madrasaning nomi ham uni qurdirgan shayx nomi bilan bog'liq bo'lib, uning to'liq ismi Mir Arab Abdulloh al-Yamaniy bo'lgan. 1530 yilda bunyod etilgan bu madrasa shaharning markaziy qismida qurilgan, uning baland peshtoqlari va gumbazlari bo'lib, shimoliy gumbazi yarim koshin bilan qoplangan, janubiy gumbazi esa bezatilmagan. Madrasaga hashamatli baland peshtoqdan kirilgan. Mir Arab madrasasining vaqfnomasida qayd etilishicha, bu erdan juda ham ko'p olim va ulamolar etishib chiqqan.[15.325].

Buxoro amirligi davrida madrasada ta'lim beradigan mudarrisning ham obro'yi baland bo'lib, tarixda ayrim hukmdorlarning o'zi ham madrasada mudarrislik qilgani haqida ma'lumotlar uchraydi. Masalan, amir Shohmurod va uning o'g'li amir Haydar Mir Arab madrasasida mudarrislik qilgan. Tarixchilarning asarlarida Amir Haydarning madrasada ta'lim oluvchi 400-500 nafar talaba shogirdlari ham bo'lganligi qayd etilgan [16.110]. U talabalar uchun Istanbuldan kitoblar keltirishga shaxsan o'zi harakat qilgan [17.107.].

Axmad Donish fikriga ko'ra, mudarrislik kasbining mashaqqatlari haqida, "kunduza muallim o'z o'quvchilari bilan mashg'ulotda band bo'ladi, kechqurun esa ertangi kungi mashg'ulotlarga tayyorlanadi, xullas, umr bo'yi o'qiydi va o'z kasbi bilan muttasil, tanaffussiz shug'ullangan" [18.224-225]. Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, mudarrislik kasbi mashaqqatli bo'lsa ham amirlar davlatni boshqarishdek mas'uliyatli vazifani mudarrislik qilib ham bajarganlar. Bu esa nafaqat oddiy aholi, hatto amirlarning ham ilmga qiziqishi yuqori bo'lganligini anglatadi.

Buxoro amirligi davrida Buxoroda dunyoviy va diniy ilmlarning ahvoli haqida ba'zi tarixchilar salbiy fikrlarni ham bildirib o'tganlar. Jumladan, S.M.Gramenitskiy madrasada o'qitiladigan fanlarni tahlil etar ekan, "Hisob ilmi" (matematika) fani meros masalasini hal etish uchun o'qitilishi, unda arifmetik to'rt amalni o'tib, qolgan son, kasr, proporsiyalar o'qitilmasligi hamda talabalarning algebra fanini umuman bilmasligini ta'kidlagan. Lekin Buxoro amirligida madrasalarda tahsil olganlarning darsliklari va daftarlari hozirga qadar arxivlarda saqlanib kelinmoqda. Ushbu arxiv hujjatlariga tayangan holda tadqiqotchi L.Asrorova "Buxoro madrasalari tarixidan" nomli kitobida Gramenitskiyning bu fikrlari noto'g'ri ekanligini asoslab bergan [19.28]. Qolaversa, madrasaga qabul qilinadigan talabalar maktabni tugatgan o'quvchilardan imtihon asosida qabul qilingan.

Buxoro amirligida Amir Doniyolbiyning kichik o'g'li Muhammad Yoqub Buxoriy Amir Haydar to'g'risida yozar ekan, uni shunday ta'riflab beradi: "Ilmli, ma'rifatli, qat'iyatli, xudojo'y, hadis ilmining bilimdoni. Davlat ishlari bilan qanchalik band bo'lmasin, baribir u har kuni 400 tatalabaga ma'ruza qiladi. Shayxlarni hurmat qiladi hamda ularga katta miqdordagi g'allani in'om etadi. Juma namozini va kechqurungi ibodatlarini hech qachon kanda qilmaydi" [20.121.]. Amir Haydar 1826 yilning 6 oktyabrida vafot etib, Buxoroning Jo'ybor mavzesidagi Eshoni Imlo qabristonida otasi Shohmurod yonida dafn etilgan. Movarounnahr tarixchilari Amir Shohmurod va Amir Haydar hukmronligi davri Buxoro amirligining kuchaygan, gullab-yashnagan yillari ekanligini yozib qoldirgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Buxoroda oliy va o'rta madrasalarning qurilishi faoliyatlarining yo'lga qo'yilishi Buxoroning o'rta asrlardagi nufuzini qaytarishga bo'lgan

harakat deb aytish mumkin. Buxoro shahrining amirlikning poytaxti sifatida shakllanishi ham turli hududlardan tolibi ilmlarning kelib tahsil olishiga shuningdek, madrasalarning ham nufuzlari yaratilgan imkoniyat shart-sharoitdan yuksalganini ko'rsatadi. Madrasalarda ilmga e'tibor ayniqsa, dunyoviy va diniy ilmlarga bo'lgan e'tibor Buxoroda amirlik davrida o'ziga xos rivojini anglatadi. Bu davrda etishib chiqqan ilm ahllari ularning asarlari katta ma'naviy meros bo'lib qolgani ahamiyatlidir.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Раззоқ А. Бухорий. К. Рахимов. Бухоро: Қуббатул-ислом шаҳри. Тошкент: SPLENDID, 2021. –Б.27-28.
2. Абдулкарим бинни Ҳусайн ал-Андижоний. Мутун (Матнлар). – Қозон., 1909 (араб ёзувида).
3. Фитрат А. Танланган асарлар. V жилд. –Т.: “Маънавият” 2010.-Б. 62-207.
4. Хамидов А. Тажвид. Ислом. Энциклопедический словарь. –М.: “Наук”. 1991. –С. 220.
5. Ханьков Н.В. Описание Бухарского ханства. Санкт-Петербург: Императорской Академии Наук, -СПб. 1843. -С.210.
6. ЎЗР МДА, 47-фонд, 1-рўйхат, 333-иш, 6-варақ; 323-фонд, 1-рўйхат, 1116-иш, 1- варақ; 1010-фонд, 1-рўйхат, 66-иш, 23-варақ.
7. F.Bobojonova. The issues of construction of the bukhara madrasahs, their material and organization of their activity.- Центр научных публикаций, (buxdu. uz), 2021.SOCIAL SCIENCES AND HISTORY Journal homepage.
8. Асророва Л.Қ. Бухоро мадрасалари тарихидан. Ҳилол-Нашр. Тошкент. 2016, - Б.17.
9. Каттаев К. Самарқанд мадрасалари ва илму фан ривожини. Самарқанд, 2003. – Б.32-33.
10. Муҳаммад Шарифжон Зиё Садр. “Зикри асомии мадориси дохилаи Бухорои шариф”. // Қўлёзма. ЎРФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, № 2193.
11. Мирзо Салимбек. Кашкули Салимий. Таворихи муттақадимин ва мутаахириин. Форс-тожик тилидаи Н.Йўлдошев таржимаси. –Бухоро. Бухоро, 2003. -Б. 51.
12. Мирзо Абдулазим Сомий. Тарихи салотини манғития. ЎЗР ФА Шарқшунослик институтида инв. № 4330/VI. –Б.98.
13. Муҳаммад Шарифжон Зиё Садр. “Зикри асомии мадориси дохилаи Бухорои шариф”. // Қўлёзма. Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, № 2193.
14. Мулла Муҳаммад Шариф. Тарихи Амир Ҳайдар. ЎЗР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида инв. № 1836. –Б.64.
15. Асророва Л.Қ. Бухоро мадрасалари тарихидан. Ҳилол-Нашр. Тошкент. 2016 - Б.18.
16. Бобожонова Ф.Х. Бухоро амирлигида таълим тизими масалалари. SCIENTIFICPROGRESS.VOLUME 3 | ISSUE 3 | 2022 ISSN: 2181-160. Page 325.
17. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркистана. – Л.: Изд-во Академии Наук СССР. 1927. – С. 110.
18. Анке фон Кюгельген. Легитимация среднеазиатской династии мангитов в произведениях их историков XVIII-XIX вв.). - Алматы. Изд.: Дайк-Пресс, 2004. -С. 107.
19. Аҳмад Дониш. Путешествие из Бухары в Петербург. Перевод: М.Н.Османов, Л.Н. Демидчик. –Сталинабад: Изд. Дом “Орлик”, 1960. -С. 224-225.
20. Асророва Л.Қ. Бухоро мадрасалари тарихидан. Ҳилол-Нашр. Тошкент. 2016, - Б.28.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 11 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).